

הנוסחה הריקה / נתן אלתרמן

1

בזמן האחרון – לנוכח אפסות סיכויי התיווך של שליח או"ם, בין מדינת ישראל ובין מדינות ערב, ולנוכח התקשחות עמדתה של ממלכת עבר-הירדן – החלה המחשבה המדינית שלנו תוהה על אפשרויות הסדר עם הגורם הערבי הפלשתיני.

תוך כדי כך מנצנצת בעתונינו יותר ויותר הנוסחה הגורסת, כי ארץ-ישראל שייכת לשני העמים, העם היהודי והעם הערבי של פלשתינה.

נוסחה זו, שהיתה לפני כמה עשרות שנים נקודת-מוצא לבעלי הפתרון הדו-לאומי, הוסיפה להתקיים כשהיא נתוקה ממסקנות של הלכה-למעשה. היא כאילו עברה מן הרוכד המדיני אל הרוכד המוסרי ונעשתה רווחת בהרבה חוגים, כביטוי לעקרונות הצדק שעליו ראוי לבסס את קיומנו בארץ, אף כי ספק הוא אם כל המשתמשים בה עומדים כראוי על תוכנה האמיתי ועל המשתמע ממנה.

ראוי איפוא להקדים ולומר כי נוסחה זו, שעה שהיא משייכת את ארץ-ישראל לשני העמים, פירושה לא רק שוויון זכויותיהם האזרחיות של תושבי הארץ, היהודים והערבים, לגבי החוקר והמשפט, או חופש-האמונה, או הבעלות הפרטית על נכסים וקרקעות ושאר חירויות. נוסחה זו עיקרה ברובד אחר לגמרי. פירושה היא שהעם היהודי והעם הערבי הפלשתיני הם גופים שוויון-זכויות לגבי הבעלות המדינית על הארץ, ובפירוש על כל ארץ-ישראל כולה, עם כל המשתמע מכך לגבי שלטון וריבונות לאומית.

2

נוסחה זו יש לה, כאמור, היסטוריה פוליטית, ולענין משמעותה מבחינה עקרונית מוטב להביא דברים שנשמעו בשעתם מפי דוד בן-גוריון כלפי אנשי ברית-שלום. הקטע הבא הוא משנת תר"ץ (מצוטט לפי "ממעמד לעם", עמ' 99):

"אם כוונתכם להגיד שעליית היהודים אינה צריכה לפגוע בזכות הערבים או להביא לידי שעבודם הפוליטי, הרי לא רק שאסכים אתכם, אלא ארחיק לכת מכם. - אבל אם בנוסחה שלכם אתם רוצים לקבוע את שוויון ערכה של הארץ לגבי היהודים והערבים, הרי שוב אתם מחטיאים את העיקר ומסלפים את האמת. - רק רסיס אחד של העם הערבי (אולי שבעה, שמונה אחוזים, אם לחשוב רק את ערבי הארצות האסיאתיות) יושב בארץ-ישראל

וקשור בה. מה שאין כן ביחס לעם היהודי. בשביל האומה היהודית כולה – בכל דורותיה ותפוצותיה – זוהי הארץ האחת והיחידה אשר גורלה ועתידה ההיסטורי קשור בה בתור אומה. רק בארץ זו היא יכולה לחדש ולקיים את חייה העצמיים, את משקה הלאומי ותרבותה המיוחדת; רק פה היא יכולה להקים את קוממיותה וחירותה הממלכתית. וכל מי שמטשטש אמת זו – את נפש האומה הוא קובע. - - במקום נוסחה משובשת זו אני אומר: ארץ־ישראל יעודה לעם העברי ולערכים היושבים בתוכה".

חריפות מיוחדת נודעה לוויכוח זה בשנות הארבעים, שעה שהנוסחה הזאת נעשתה עיקר־אמונה למפלגות השמאל הציוני והיתה אחד המכשולים הקשים ביותר במאבק לקביעת עקרון המדינה היהודית כתכלית מעשית דחופה וכמטרה מוצהרת של התנועה הציונית והעם היהודי. אכן, מכשול זה לא היה אלא אחד מסבכי הסבכים הרעיוניים שהיה צריך להבקיע בהם. היה צורך בכוח רב של רצון דרוך, של מחשבה עזה, של מאבק ללא ליאות, כדי להעביר את רעיון המדינה היהודית הריבונית בתוך כל אלה. אתה קורא עוד ונדהם לעובדה שאפילו דברים הנראים כיום אֶלֶמנטאריים, כגון הצורך להכין כלים לעליה המונית של יהודים, היו טעונים היאבקות ושכנוע. כיום, כשאנו קרובים לחגיגות מלאת עשרים שנה למדינת ישראל, כיום, כשדוד בן־גוריון זוכה, על אף הכל, לכך שוועדת חגיגות העצמאות מציעה לו אפילו להדליק משואה בהר הרצל "בשם החותמים על מגילת העצמאות"... כיום נראה אותו מאבק על דברים שבעיקר כה רחוק ומשונה, ואף־על־פי־כן אתה יודע כי זמנו של מאבק זה לא עבר, ואותו מצבר מופלא של מחשבה מדינית דרוכה וברורה ושל תנופת־רצון וראיה רחוקה, הם הם הנחוצים לנו עכשיו, בימים אלה, לא פחות מאשר אז – לעת החלטות העשויות אולי לקבוע גורל כבאותם ימים.

3

אותה נוסחה של "ארץ־ישראל השייכת לשני העמים", נעשתה במשך השנים, כפי שצינתי, ביטוי לעקרון הצדק המופשט שאינו מחייב, אך בזמן האחרון היא מתגלגלת גם בניצני גלגולים מוחשיים. המאמץ הנעשה בחוגים מסויימים ליצור ישות ערבית לאומית של פלשתינה, ספק אם הוא יוכתר בהצלחה, אך בינתיים אנו מתחילים לתקוע בדעת־הקהל העולמית את הרעיון, שאם אנו מחזיקים כיום בידנינו את יהודה והשומרון הרי זו לא גזילה מחוסיין אלא גם גזילה שגזלנו מן העם הערבי הפלשתינאי.

אכן, ההקשר בין נוסחה זו של "הארץ המשותפת לשני העמים" ובין ההבנה לנפש ה"פתח" הוא כבר עכשיו גלוי יותר משאנו משערים. רק לפני שבועות מספר ראינו איזה רטט חיבה ואהדה תקף חוגים רחבים בציבורנו כלפי אותו צעיר ערבי, חבר הארגון הטרוריסטי, שהסתייג בעת משפטו מפעולות־הטרור וקבע אפילו כי אין הוא סבור שרק ליהודים שנולדו בארץ יש זכות לשבת בה. זכות זו מגיעה, לדעתו, גם ליהודים שבאו לפלשתינ מחוץ־לארץ.

כדאי רק להזכיר גם דברים מעניינים שאמר פייצל עבד אל קאדר חוסייני (בראיון עם אמנון

רובינשטיין ב"הארץ") בענין ירושלים. זעמתי – אומר הוא – בראותי את עירי, את אל־קודס, תחת

שלטון זר, ישראלי. חלק ניכר מן העיר שלי נלקח בעבר. עכשיו נלקח הכל. קוראים לעירי בשם אחר. אורשלים. משנים שמות רחובות ערביים. כופים עלינו שלטון זר. אורח-חיים זר. כופים עלינו בכוח מנהגים זרים לנו".

לענין המנהגים הזרים, שהשלטון היהודי כופה על הערבים, חזר בו חוסייני מדבריו והודה, כי אמר אותם ללא יסוד, אך דבריו על ירושלים נשארו כמו שהם. אני משער, שהמראיין לא העיר כלום על דברים אלה מתוך הנחה שהם מדברים בעדם. אוסיף רק כי לדעתי יש ענין בדברים הללו לא משום תוכנם הפוליטי, או משום איבה שבהם, אלא מצד מידת איולת ובערות (מדומה או אמיתית) שבהם. דומה שקשה לשער גודש רב כליכך של אטימות ושל אינ-שחר בשורות מעטות כליכך. ובכל-זאת מסתבר שיש בנו כיום מידת "הבנה" אף לאבסורד מסוג זה ויש בין משכילינו שמוצאים בכך אפילו הד לנונקונפורמיזם שלהם ולמלחמה באסטבלישמנט ובשוביניזם היהודי.

4

אגב, מאמצינו ליצירת ישות ערבית פלשתינאית הם בבחינת חידוש אפילו לגבי הצהרת-בלפור, שדיברה לא על לאום פלשתינאי ערבי, אלא על תושבים לא-יהודים שהקמת הבית הלאומי היהודי אינה צריכה לפגוע בזכויותיהם.

אכן, דמיונם של הבריטים, מחברי ההצהרה, לא הספיק להם ליצור לאום פלשתינאי זה, שכן בימים ההם – לפני חמישים שנה בלבד – לא היה לאום ערבי פלשתינאי זה קיים אפילו בדמיון. היתה זו אוכלוסיה ערבית דלילה ונחשלת ללא כל סימן-היכר, פרט להיותה מן המטושטשות ביותר אשר באומה הערבית שבתחומי הקיסרות העותומאנית. המשכילים שבינינו, אלה המדברים בהיעלם אחד על העם היהודי והעם הערבי הפלשתינאי, צריכים להתברך בכך שהם מצליחים ליצור אומה שלמה על סמך חמישים שנה של היסטוריה מאז הכיבוש הבריטי, אלא שבכל-זאת יש לשים אל לב כי נכסי הרוח והחומר של עם פלשתינאי זה, בתור חטיבה לאומית מיוחדת, אולי אינם מספיקים עדיין, שכן במשך יובל-שנים זה לא התבטאו סימני-ההיכר הלאומיים הללו בהרבה יותר מנכסי התרבות של כתבי הוועד הערבי העליון והמופתי הירשלמי. ספק הוא אם זה עשוי להספיק ליצירת אומה, אפילו במאמצים מיוחדים.

המעניין שבדבר הוא שאפילו ציבורים ערביים ותיקים ובעלי ייחוד מפורש יותר אינם מוגדרים כאומות, אפילו עליידי הערבים עצמם. אין אנו שומעים לא על עם עיראקי ולא על אומה סורית ולא על עם ערבי מצרי, אלא רק על מדינות עיראק וסוריה ומצרים. יתר-על-כן, אפילו אם ניטול מעצמה גדולה ובעלת ייחוד מובהק כארצות-הברית, למשל, ספק הוא אם מישוהו יהיה מוכן לקבוע בלא היסוס שקיימת מהות כגון אומה אמריקנית. לאמריקנים לא הספיקו לשם כך ארבע מאות שנה של היסטוריה, עם לינקולן ועם וואשינגטון, ועם כל אוצרות התרבות והטכנולוגיה שלה, אך משכילינו עומדים לטפוח על פניה ולהראות כי הדבר אפשרי אפילו לגבי היסטוריה ששיאיה הם קאוקג'י או אחמד שוקיירי.

5

כן, קיימת אומה ערבית גדולה, אשר תולדותיה הם חלק מאוצר התרבות האנושית, על אף תקופת הניוון של מדינות־ערב כיום. על אומה זו, ולא על עם פלשתינאי או עיראקי או מצרי, מדבר, למשל, ססיל חוראני, הלבנוני, במאמר שהועתק בירחון האנגלי הנודע "אֶנקאונטר" לאחר ששת הימים. הוא מדבר על כך, שההיסטוריה נתנה לאומה הערבית הזדמנות יחידה במינה לשוב אל קהילת הכוחות היוצרים בעולם, ועל "צירוף נסיבות של מצב בינלאומי שאיפשר מתן ריבונות לכל הטריטוריות שלנו וגילוי אוצרות־טבע עצומים, הנותנים לנו, כמעט ללא מאמץ מצדנו, את האמצעים לשנות את מבנה החברה שלנו ולהביאה לידי שגשוג ורווחה".

שום עם ערבי אחר, חוץ מאומה ערבית כוללת זו, אינו נזכר, באותו מאמר, ושעה שהוא מדבר על המצב שנתהווה לאחר מלחמת־ששת־הימים הוא אומר:

"אם השטחים הכבושים בידי ישראל במלחמה האחרונה לא יוחזרו, הרי ברור כי יהיה צורך ליצור מבנה ערבי מדיני חדש ממזרח לירדן. אם נניח שם ואקואום ייכבש גם עבר־הירדן המזרחי תוך שנים מספר. למניעת דבר זה יש לאחוז באמצעים ליצירת מסגרת פוליטית חדשה, שבתוכה ימשיך חוסיין למלא את התפקיד שהטיל עליו הגורל".

6

גם הדברים הנ"ל מעידים כי העם הערבי הפלשתינאי קיים, לפי שעה, בדמיון משכילינו בלבד וכמידת סבירותו של זה גם מידת סבירותה של הנוסחה הגורסת כי שני עמים אלה הם שותפים שוויוזכויות לבעלות מדינית על ארץ־ישראל. נוסחה זו, במידה שהיא ביטוי לעקרון "צדק" שאינו מחייב, נקלטת יפה באווירת הספקנות שהיא עכשיו באופנה אצלנו, לגבי כל מה ששייך לזכותנו על ארץ זו. הצלחתה של אֶפנת הספק, הקלות שבה התפיסה הסקפטית הכללית נקלטת, ללא כל מאמץ להתנגד לה, ללא כל נפתולים עמה, מעידה פחות על עיקרון מוסרי מאשר על היפוכו. היא מעידה כי בעלי ספקנות זו אינם משערים אולי מה פירוש היותנו לא צודקים בריבנו... הם יכולים להרשות זאת לעצמם שכן אין זה מחייב אותם לשום מסקנות עקרוניות. הם אינם מוותרים על צה"ל, המגן עליהם מפני ה"פתח". הם רק יודעים, שבינינו לבין עצמנו, ה"פתח" אינו כל־כך בלתי־צודק... כך שהתפישה זו מעניקה גם בטחון וגם קורת־רוח וסיפוק עצמי של רחבות־אופק. כמה שונה כל זמן מן המתח המוסרי, שבו נאבקו עם השאלה הערבית בוני הישוב והמדינה, שעה שהבינו את חשיבותה הגורלית, הן מצד העיקרון והן מצד המסקנה המעשית לגבי המאבק הפוליטי ליסוד המדינה.

7

לריקות הרעיונית השוררת כיום בציבור לגבי עקרונות־יסוד של קיומנו, תורמת הרבה גם הממשלה, הנמנעת מכל מה שעשוי לאשר ולהחיש את המיפנה הגדול שהתחולל שוב בתולדותינו, לאחר תקומת המדינה, עם מלחמת־ששת־הימים. אך השפעתה ההרסנית ביותר, והמוחשית ביותר של עמדה

ממשלתית סתמית זו היא ברובד החיצון, בהתערערות דמותנו ותוקף זכותנו המוסרית בדעת־הקהל העולמית, זו שאנו עתידים אולי להצטרך לה מאוד־מאוד לעת מבחן.

מידת החכמה־העליונה המפוקפקת שבעמדה ממשלתית זו, הנמנעת מכל אישור זכות ומכל הצהרת עיקרון, כבר מטפחת על פנינו, שעה שעם כל תנודה באדמיניסטרציה האמריקאנית אנו כמו נשאים ללא משען, שכן הכוח האחד אשר אדמיניסטרציה זו מתחשבת בו, דעת־הקהל העולמית האמריקנית, הולך ונעשה אדיש יותר ויותר ובחלק הוא פונה לנו עורף במפורש, ואילו החלק האוהד אותנו אף הוא אינו צריך ואינו יכול לנקוט עמדה ברורה יותר מזו של ממשלתנו, השומרת עמדתה בסוד גמור. על הפרק עומדת, למעשה, עכשיו רק השאלה באיזו דרך תוגשם החלטת מועצת־הבטחון בדבר הנסיגה הישראלית, תמורת הבטחות לביטול לוחמה וחופש־שייט, כלומר תמורת הדברים שהיו קיימים על גבי הנייר גם לפני מלחמת־יוני.

לא מכבר דיבר אחד מחברי הכנסת המובהקים והמשכילים, בראיון שנערך עמו בגלי־צה"ל, על חריצות זו שבה אנו מנצלים את אי־הבהירות שבאותה החלטה של מועצת־הבטחון. אפשר שצדק, אך היה צליל מקאברי באותה זחיחות בטוחה שבה דיבר על כך שעקשנות מדינות־ערב פועלת לטובתנו ושאנו מקווים ששליטי ערב יסיפו לעבוד בשבילנו. צחוקו, וצחוק המראיינים אותו, צלצל פתאום כמו בתוך חלל ריק, ללא אחיזה, ללא תכלית וסבר. צליל מעביר צמרמורת.

זהו החלל הריק אשר בו עשויה כיום כל תנודה בממשלת ארצות־הברית, או ביחסים בין אמריקה וברית־המועצות, להיות ראשית לחץ כביר שיתנכל לגזור לעינו נסיגה, בלי שהספקנו לעשות דבר כדי לקדם אפשרות זו, אם על־ידי התישבות בעוד מועד בשטחים המוחזקים ואם על־ידי רכישת דעת־הקהל העולמית. תוך חלל זה אנו עוסקים עכשיו ביצירת אומה ערבית פלשתינאית, בעוד האומה היהודית בעולם מוסיפה ונוטשת בפירוש ובפרהסיה את עקרון העליה שבלעדיו אין לנו קיום. בעוד אנו מדברים בלי־הרף על השלום עם מדינות־ערב ובעוד דיבורינו על כך נכרכים בוותורים עקרוניים מראש, הננו משלימים למעשה עם האומה האחת שאסור לנו לעשות עמה שלום, האומה היהודית וכפירתה בעיקרי התחיה. כוחות המחשבה והמעשה והאמונה הצריכים להתייצב נגד כל אלה אינם בנמצא כיום.